



## *Rákosi Jenő és a színház*

*Írta Rexa Dezső*

Buda és Pest a hetvenes években magyarság szempontjából a legkülönösebb állapotban volt. A két város polgárai nem hazafiatlanságból, inkább csak kényelemből a sokkal kedélyesebb német szóval éltek – így hát e városok még németek voltak bizony. Az üzletek felett, igaz, most már magyar és német cégtáblák függtek (egyetlen üzlet a Kossuch Jánosé volt, amely soha más táblát nem akasztott ki, csak magyart); a gyógyszertárak *Apotheke* mellett a gyógyszertár szót is kiírták, de jóval kisebb betűkkel; az emberek a Kaffeehausba jártak *Allgemeinet* olvasni; a német lapoknak jóval több volt az abonense, mint a magyarnak előfizetője; a trafikokon a pipázó török képe alatt a bécsi, meg a linzi lutri-számok voltak kikerítve; a kaszárnyák kapuja, korlátja fekete-sárga volt és megbámúlták az utcán azt a katonatisztet, aki magyarul beszélt, és a Nemzeti Színházat általában „a magyar színház”-nak nevezték.

A magyar színészet, bár még el sem koptatta gyermekcipőit, s már is olyan erős volt, mint a derékkort ért német, és mégis a köztudalomban éppen úgy, mint a valóságban, valami függésfélét érzett az a némettől. A Nemzeti Színháznak műsorát, ha a régi időkből maradt rá, a két bécsi privilegizált színházéból kellett kapnia, ha az újabb időkből vala volt az, akkor az osztrák cenzúra pecsétje volt az éltetője, s csak az utolsó öt esztendőben kaphatott egy kis magyar szárnyat. De a színpadi írók nagyon ártatlan emberek voltak akkor. Kedves, jó bácsik, akiket nagyon meghatott, hogy kibékültünk az osztrákkal és amit csak írtak, faragtak, mindazt jó bécsi formára csinálták. Az idegen darabokat pedig mind Bécs szállította, lett légyen az német, angol, vagy francia ...

Nemzeti Színházunk meg különösen is udvari színházat játszott, azon a címen, hogy állami színház és van királyi udvari páholy benne. A nézőtér kárpitozása kék és ezüst volt, a Wittelsbachok színeiben pompázzván. Így udvarolt a színház méltán imádott Erzsébetünknek. Voltak darabok, amelyeket nem lehetett előadnia azon a címen, hogy:

– Hátha az udvar ...

Nemzeti Színházunk akkori irányára mi sem lesz jellemzőbb, mint ha statisztikát csinálunk játérendjéről. A *Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1873. évre* című hivatalosnak

vehető évkönyv 1871 december 16-ától 1873 március 31-ig közli a színház műsorát. E tizenöt és fél hónap alatt – leszámítva a július 1-től augusztus kilencedikéig tartó nyári szünetet és azokat a napokat, amelyeken nem tarthatott előadást, – 447 napon 423-szor nyílt meg a színház kapuja s ezeken az estéken 473 darab került színre. (Ebben az időben az egyfelvonásos darabok is kedveltek voltak még.)

Az előadott 473 darab közül 179 opera volt s akkor csak egész estét betöltő operák járták. A fennmaradó 294 darab a részben társalgási énekes (népszínmű, operette), vagy a teljesen társalgási darabok között oszlik meg és pedig a következőképpen: népszínmű volt 55 estén, eredeti víg-, szomorújáték, dráma volt 83 estén, fordított víg- stb. játék volt 156 estén, négy eredeti opera 8 estén ment.

Íme, – az operák túlsúlyban idegen művek; s a társalgási darabok között csaknem kétszer annyira volt a fordított darabok száma, mint az eredetieké . . .

A magyar nemzeti színészet legelső színpadán a magyar népies drámairodalom törölmetszett alkotásai – harmadrészét sem tették ki a fordított műveknek s a 18 népies énekes színműből – egy (*Tündérlak Magyarhonban*) német darab magyarítása – s ez négy estén volt műsoron. A 17 között a legtöbbször adták Szigligeti és Balázs Sándor darabját, *A strike-t* (7-szer).

Tehát sommázva az összes előadásokat, kiderül, hogy a 175 eredeti művel szemben 329 fordított, tehát idegen darab került színre.

Ezt most azért mondjuk el, hogy világos legyen mindenki előtt, milyen képet látott Rákosi akkor, amikor a magyar színpadra terelte figyelmét. Kellott látnia, hogy a magyar színészet még mindig nem vetette le a német színészet gyámkodását, hiszen a Nemzeti Színház idegen műsora csaknem teljesen azonos volt a bécsi színház műsorával.

Már magában véve az a tény, hogy egy bécsi színdarab-ügynökség volt a színház darabszállítója – magában viseli ennek a valóságát, hiszen a bécsi *Eirich*-agentúra csak németül szállította az általa kínált darabokat.

Ez volt a magyar pallérozódás szent céljaira épített Nemzeti Színház, ennyire volt magyar, ennyire a német csatornán át nyerte azt az erőt, amellyel a maga malmát hajtotta – és ne feledjük el, hogy – munkáját ellensúlyozta a város északi részében fennálló és nagy erővel, sőt erőfeszítéssel munkálkodó német színház előbb az Erzsébet-téren, majd a lipótvárosi Gyapjú-utcában. (Ma Báthory-utca.)

Állandó színház, mely naponta játszik, adja a világirodalom jeles alkotásait és adja a sikamlós operetteket, tagjai között elsőrendűek vannak, drámai hősnője Adele Sandrock, akit tőle visz el a bécsi császári udvar színházának, a Burgtheaternek elsői közé. Itt lépnek fel a külföld világhíresei, itt játszik a méltán nagy hírű mannheimi társulat, a bécsi udvari színház tagjai úgy járnak ide vendégszerepelni, mint ahogy ma Nemzeti Színházunk tagjai a Kamara Színházban játszanak. (És akkor is, amikor leég, 1889. december 20-án, a színlap arra a napra Echegaray *Nagy Galeottó*-ját hirdeti, a főszerepben Sonnenthal Adolffal, a Burgszínház pesti születésű tragikusával.)

A lipótvárosi múzsahajlék hatását kellett a józsefvárosi nemzeti színpadnak elnyomnia. Ebben a nagy, lehet mondani sziszifuszi munkában felülről alig kapott segítséget, hiszen a német nyelv elleni legkisebb megmozdulás sérelem számba ment Ausztriánál,

Bécsben és – az uralkodó előtt. Így a német szellem, a német nyelv és művészet háborítatlanul tartotta hatalmát a magyar fővárosban és nem volt kilátás arra, hogy ebben valamelyes változás állhasson be.

Nem is állott be mindaddig, míg a német múzsa jogbitorlása ellen – kívülről, egy nem várt irányból – nem jött egy hatalmas támadás, melynek a hosszas küzdelmek után meg lett az eredménye: Pest és Buda közönségének, közönsége ama részének, amelynek kultúráját a Nemzeti Színház magas níveljén nem szolgálhatta, ama részének, mely időtöltésében a könnyebb múzsa által nyújtott kedvtelést kereste, megnyílt a Népszínház.

A Népszínház létesítésének történetében nagy szerepe volt Rákosi Jenőnek. Nem a színházi ember, legfeljebb a színpadi író érdeke vontatta őt e nagyfontosságú akció felé. Amikor a „pesti magyar népszínházat alapító társulat” megalakult (1871 október 24.), ott Rákosi Jenő, mint magyar ember és mint újságíró jelenik meg és szólal fel.

Rákosi első kapcsolata a színházhoz csak egy nem is határozott, de egy hevenyészett terv: mikor 1863-ban először jött Pestre, jobb kenyér hiányában kóristának akart beállni Molnár György budai népszínházához. A szándék nem vált valóra, jogász lett s mint elsőéves rendkívüli hallgató, akinek még számot kellett adnia a VII. és VIII. gimnáziumi tanulmányokról is, neki ült és V. Lászlóról tragédiát írt, jambusokban persze ...

Már valamivel közelebb férközött a „világot jelentő deszkák”-hoz akkor, midőn utolsó vakációjára hazament a szülői házhoz, és ott összeterelte kisebb lánytestvéreit és írt nekik egy kis gyermekdarabot, melyet azután – valamilyen alkalomra – el is játszottak. Valószínű, hogy a kis társulat előadását a szerző rendezte . . .

És ezután, mikor ismét egy lépést tett a színpad felé, akkor már győzelmesen, diadalmasan meg is jelent ott, úgy hogy ezután félszázadon keresztül ott maradjon részben mint rendező és igazgató, részben mint szerző vagy fordító.

Az *Aesopust* 1866 október 14-én adták először.

Ha drámairodalomtörténetünket epochákra tagozzuk, kétségtelen, hogy a Kisfaludy-Szigligeti időszakot követő korszak első, valóban jelentékeny alkotása ez. Akik már az újabb éra szellőjében jelennek meg – előzőleg Greguss Ágost, Berczik Árpád, Balázs Sándor, Szarvas Gábor, Szulyovszky Ignác, Degré Alajos, no meg a színészrutin által nagy előnyt élvező Szigeti József is – mint irodalomtörténeti alakok nem ütköznek ki a sorokból. Tóth Kálmán – akinek költő neve is jó ajánló volt a színpadon is –, mondható jelentékenyebb alaknak itt.

Rákosi nemcsak mint színműíró, de mint költő is elragadta a közönséget és ő volt az, aki sokatígérő első darabjával nemcsak ígért, de mindjárt adott is.

Ezzel jelenik meg Rákosi Jenő tehetségének teljében és egyéniségének egészében – a színpadon.

Hogy mennyire, azt maga mondja el pompás *Emlékezései*-nek első kötetében.

Rákosi a próbákra is eljárt. A darab komikus női szerepét a csármás Trunduziát az ő kívánságára a bájos Szerdahelyi Kálmánnénak, Prielle Kornéliának osztották ki, aki kezdetben nem volt megelégedve a „figura” szereppel, de aztán Rákosi rábeszélésére mégis vállalta és játszotta is a legnagyobb sikerrel.

Cornéliának volt a darabban egy felvonás-záró jelenete. Mikor ezt a próbán elját-

szotta, odalépett Rákosihoz (amint később Rákosi írja, hogy esküt merne tenni reá, hogy ezt azért tette, hogy megdícsértesse magát), és azt kérdezi: *jó volt?*

Rákosi pedig, aki megírta, s magában százszor eljátszotta minden jelenetét, naiv őszinteséggel ráfelelt: *nem, nem volt jó.*

Cornelia tágranyílt szemekkel bámúlt és élesen mondja:

— Nem! Nem? Talán bizony még meg is mutatná, hogy miképpen kellene csinálni?

— Megmutatnám, ha szívesen veszi.

— Hogyne, – mondja Cornelia most már nevetve. – Gyerünk csak egy kissé odébb . . .

És hátralépnek. Rákosi ott eljátsza neki a jelenetet. Ő pedig nézi és végül azt mondja: *jól van.* S mikor az első előadáson (persze, a szerző ott volt a színpadon) ennél a jelenetnél a közönség tombolva, jó ég tudja, hányszor hívta őt a lámpák elé, a művész nő valahányszor a színpad mögé lépett, odasietett Rákosihoz, mind a két kezével a kezét szorongatta és lázas izgalmában nem tudott mást mondani, mint:

– No nézze, no lássa, no nézze, no lássa . . .

Hát az a fiatal ember, aki első darabjának bemutatója előtt így beszél, akiben van szív és biztosság, hogy egy nagy művésznőnek nyíltan megmondja, hogy elhibázottnak tartja a játékát, aztán – maga kiáll és eljátsza s megmutatja, hogy azt miképpen *kell* játszani, az már a mai kifejezéssel élve – arrivé.

Ezt a fellépést csak egyféleképpen lehet megítélni: ez a zseni megnyilatkozása. A *szerencsés zseni*, aki első mozdulatára megtalálta a maga helyét, azt a helyet, ahonnan neki tovább kell dolgoznia, s ahonnan ő vezetni fogja nemzetét a magyarságban, a nemzetiségben, a kultúrában, a költészetben.

Hogy a színpadi költészet mennyire fűzte őt a magyar kultúrához, azt legjobban példázza drámaírói és fordítói munkássága.

Első darabját, az *V. Lászlót*, 1863-ban írta.

Utolsó színpadi munkája *Tágra királyné*, 1902-ben, illetve Shakespeare fordítása, mely 1926-ban jelent meg.

Ez a félszázadnál is nagyobb idő – uralkodásnak is hosszú – örökös küzdelemnek pedig bámulatos.

*Színpadi művei* betűrendben és azok keletkezésének időpontja a következők:

*Eredetiek:*

*Aesopus* vj. 5. (1863.)

*Aradi vérnep. A. dr. kép* 1. (1868.)

*Báróné levelei. A. vj.* 3. (1903.)

*Bolond. A. mese* 3. (1898.)

*Budavár megvétele, népsz.* 3. (1886.)

*Csokonai, opera* 3.

*Éjjel az erdőn, népsz.* 3. (1889.)

*Elektra, párod.* 1. (1891.)

*Endre és Johanna*, tr. 5. (1885.)  
*Ezredév ünnepe Az.* – lásd Szent Korona varázsa.  
*Fekete hajó A.* op. 3. (1883.)  
*Hyperbus* – lásd: *Rege a fattyú gyermekről.*  
*Ida* vj. 4. (1882.)  
*István vezér (Királynék harca)* szm. 5. (1891.)  
*Jeremiás siralmai* boh. 1. (1875.)  
*Királynék harca* – lásd: *István vezér.*  
*Krakói barátok A.* szm. 5. (1871.)  
*Leánykérő A.* népsz. 1. (1875.)  
*Magdolna* paraszt tr. 5. (1884.)  
*Négy király* op. 3. (1890.)  
*V. László* szj. 5. (1863.)  
*Özvegy Pitykainé* vj. 1. (1867.)  
*JRege a fattyú gyermekről*, dr. (1. Hyperbus.)  
*Reggeli előtt* dráma 1. (1868.)  
*Régi dal régi gyűlölségről* szj. 5. (1867.)  
*Ripacsos Pista dolmánya* népsz. 3. (1874.)  
*Szélháziak* op. 3. (1882.)  
*Szent Korona* allegorikus dr. 1. (1867.)  
*Szent Korona varázsa A.* dr. 3. (1867.)  
*Szép Ilonka*, ünnepi ját. 1. (1881.)  
*Szerelem iskolája A.* szm. 5. (1873.)  
*Színre színt* vj. 3. (1869.)  
*Tágra királyné* tr. 3. (1902.)  
*Tempe fői* op. 3. (1883.)  
*Titilla hadnagy* op. 4. (1880.)  
*Világszép asszony Marcia*, op. 3. (1887.)

#### Fordítások:

*Afrikautazó* op. 3. (1883.)  
*Ancsi sír, Jancsi nevet* op. 1. (1878)  
*Angot asszony lánya* op. 3. (Dóczy Lajossal és Madarassy Lászlóval együtt 1875).  
*Apa June, a vízi tündér* op. 3. (1881.)  
*Csillag A.* op. 3. (1878).  
*Dragonyosok* op. 3. (1881).  
*Első és második Az.* op. 3. (1891).  
*Fatinica* op. 3. (1880.)  
*Kék madár A.* op. 3. (1884).  
*Kisasszony feleségem* op. 3. (1877).  
*Kis herceg* op. 3. (1878).  
*Kis menyecske* op. 3. (1876).

*Kis néma A. op. 3. (1878).*  
*Kokó op. 5. (1879).*  
*Kornevillei harangok op. 3. (1880).*  
*Koziki op. 3. (1877).*  
*Ninon korcsmárosné op. 3. (1877).*  
*Pálinka A. népsz. 3. (1882.)*  
*Pannifor kapitánya A. op. 2. (1881).*  
*Szenes legény, szenes leány op. 1. (1878).*  
*T aller os pékné, op. 3. (1876).*  
*Ütszéli grófkisasszony op. 3. (1880).*  
*Üdvöske Az. op. 3. (1881).*  
*Zengő angyalok A. látv. szm. dalokkal (1879).*

Ezekon kívül még Aischylos

*Heten Téba ellen,*  
*A perzsák*  
 és Shakespeare Kisfaludy Társaság által kiadott fordításában  
*A windsori víg asszonyok (1867),*  
*Ahogy tetszik (1870),*  
*Cymbeline (1872),*  
*Felsült szerelmesek (1867).*

Ez a lajstrom élénken példázza, mennyire a színpadé volt Rákosi Jenő. Itt látható, hogy ő azt írta, amit akart a színpadnak adni és amit a színpad akart tőle. A maga lelki-szükségletét éppúgy elégítette ki a drámaírással, mint ahogy a színház, illetve a közönség igényét. A XV. századbeli *Salamon és Markálf*-ban van egy közmondás, mely ma már elveszettnek mondható: *Nem a víz hajtja a malmot, hanem a búza.* A színház közönsége, a publikum a színház búzája – az hajtja a malmot, az irányítja a színházat és ezt látta meg éles szemmel Rákosi Jenő.

A Nemzeti Színházban évtizedek óta folyt a harc a drámaisták és az operisták között. E háborúról szólni e helyen fölösleges volna, de megemlítjük, mint a zenés és a próza közötti harcot, melyet ugyan a színészek vívnak, de harcuk segítségével az operisták oldalán a közönség kívánalma, nagy zeneszeretete, s így a – pénztári kimutatások rájuk nézve kedvező tételei – a drámaisták oldalán a tradíció, a színház megalapításakor megállapított terv, mely szerint „egyelőre operák nem fognak adatni ...” azután a lelkesedni tudó ifjúság s ha sorrendben utoljára is említjük, de mégsem utolsóul: a nemzeti gondolat, mely abban áll, hogy – mint akkoriban mondták, – az opera nem magyar lélekhez illő, s magyar teremtő szellemtől távol eső zenei műfaj. Valami közepszerzet – a zene és dráma között – volt a népszínmű.

Nem újdonság már, sőt bizonyos vonatkozásaiban – mint iskolai produkciók, – százados múltja van. Már a népszínjáték és abban a dal kedvelt forma, bárha az első időben csak mint epizód jelenik meg benne a népies, hogy azután mindegyre jobban és jobban

fejlődvén népies iránya, a magyar színpadon végre teljes formájában megjelenjen a népszínmű.

Megjelenik és hihetetlen sikereket ér el.

Míg először a hosszas, sikertelen próbálkozások után végre előáll a Gaal József és Thern Károly-féle *Peleskei nótárius* és utána megjelenik ismét többek sorában Szigligeti, mint népszínműíró. Amint a népszínművek előadásáról készített statisztika mutatja, a közönség nagyon megszerette, ahogy megszerette Szigeti József törölmetszett népszínműit. Aztán megjelenik a legnagyobb népszínműírók között a tragikusan rövidéletű Tóth Ede, aki iskolát teremt s akit a műfajt művelők nagy sora követ.

A korra jellemző, hogy a fővárosnak a néptől és népiestől oly távol eső közönsége ezt a műfajt rögtön szívébe zárja. Igaz, hogy ebben a Nemzeti Színház hatalmas művészgárdájának is van része, de az hat mégis legjobban, hogy megjelenik a színen a pruszlik, a piros csizma, a lobogó ing és főleg a népdal.

A pesti közönség – a malom búzája – megkívánta már a legmagyarabb színpadi műfajt, a népszínművet is, amely azonban nem illett teljesen a Nemzeti repertoárjába. Az angol hercegek, a francia marquisok és vicomtessek, másnap falusi bírák, harangozók, nénémasszonyok lettek, ami ha művészetben az igazi nagyságot jelenti, a színház céljára és stílusára nézve mégsem jó.

A közönség azonban már ezt is kívánta, s e kívánsággal annak, aki ezidét színházat nyit, számolnia kell.

És a pesti, budai (akkor ha közigazgatásilag már nem is, de még volt külön pesti és attól egészen különböző budai közönség) színházban már belekóstoltak az új színpadi csemegébe: a francia múzsa legsajátosabb alkotásába, az operettbe. A Nemzeti Színházban már fel-fel tünedezett olykor; az Erzsébet-téren hirtelenében felépített ideiglenes német színház nyúzta a frivol nagy operetteket, a magyar vidéki társulatok a németektől átvett operettekkel bolyongtak az országban, de az igazi törölmetszett operettet a pesti magyar publikum csak a budai népszínházban („Hazafiság a nemzetiségnek”) a *Dunanant apójával* kapta meg igazán. Ámde az operettek útja ide hozzánk német földön át vezetett és a németnek hozott aratást: német ügynöktől kellett megvenni a francia darabot.

Rákosi a közönség igényét látva, hozta az operetteket, az énekes, víg és komoly darabokat, s nem a német gondatlan, felületes, hevenyészve készült fordításban, de az eredeti után. Az ő operette-átplántásai irodalmat jelentettek és iskolát.

Jóllehet az operett első megjelenése egyenlőtlen hatást keltett a közönségben. A sajtó egy része megbotránkozva szidta a színházat, igazgatót, darabot, táncos kart és a kankánt, mely a Nemzeti Színházról, s ami még jobban fájt, még a német színházról is elvonta a közönséget. Voltak, akik szörnyűségeket beszéltek a darabról s mételynek híresztelték, de a közönség tódult az előadásokra és ha két napra mást tűzött ki az igazgató, rosszalta, hogy „olyan ritkán adja ez a direktor azt a jó operettet” és a sajtó és a megbotránkozók élénk szükölése közben a *Dunanont* száznegy szer adta a színház. Még Deák Ferenc is megnézte, Nyáry Pál pedig minden előadáson ott ült a színházban. . . .

Az operette bevonulása a magyar színpadra eléggé zajos volt és igazi sikerrel járt, bár a magyar irodalmi szempontot ez alkalommal egészen figyelmen kívül hagyta a szín-

ház. Kellett jönnie valakinek, aki ezt az életteljes, nagyhatású műfajt irodalmi szempontból oly magasra emelje, amely magasan állott az zenei szempontból. Ezt tette Rákosi.

Az operett nemcsak nevében, de gondolatában és jellemében is francia. A nagy különbség, ami a népszínmű és az operett között van, nemzeti szellemből fakad, éppen úgy, mint ahogy a posse is tisztán német. A magyar operett nem eredeti, az a francia növény átplántálása magyar földbe és mint ahogy az idegen ültetvény megerősödéséhez a kertész különösen nagy gondjára, sokszoros figyelmére, nagy hozzáértésre, szeretetre, igyekezetre van szükség, úgy kellett, hogy az, aki a francia irodalomnak, zenének és színpadnak ezt a pompás virágát erőre tudja kaptatni itt e távoli földben, minden rátermettségével, tehetségével, buzgóságával és gondosságával e cél érdekében cselekedjen.

Nem kicsinység ez éppen minálunk; a magyar közönség nem érzi a közösséget a franciával – Jól tudjuk, hogy inkább az angolhoz hajlik, mint ahogy inkább a római lélek szól hozzá, sem mint a görög. Hogy aztán a francia szellem győzedelmeskedett és a magyar lélekhez is közelebb tudott férközni, annak egyszerű magyarázata abban a ténykörnyékben van, hogy a gall esprit átfogóbb az életkörülményekkel és a viszonyokkal szemben s a szellemes fordulatosság, a meglepetésszerűen ható ítélet minden élénkszellemű kört, amit a magyarságtól megtagadni éppen nem lehet, – megnyer, hogy ne mondjuk, megveszteget.

A francia színpad még akkor is, amikor tőlünk teljesen idegen viszonyok és helyzetek megrajzolásával jeleníti meg a színi cselekményt, megértőkre talál minálunk. Elég az ifjabb Dumas *Kaméliás hölgy-ére* rámutatnunk. Amikor a Nemzeti Színház e rendkívüli értékű színművet bemutatta, itt minálunk, a Gauthier Margitok métier-je az adott formában teljesen ismeretlen volt. (A darab első előadása a Nemzeti Színházban 1855 november 26-án *Gauthier Margit* címen volt.) Az idegen, szokatlan keret, az ismeretlen életviszonyok között élő hősnő mégis az első pillanattól kezdve megértett volt s a siker napjainkig változatlan (eddig kétszáznál többször adták).

Az operett még egy vesztegető tényezővel gazdagabb s ez a zene s mint ahogy az operett első megjelenése bizonyítja: a tánc. A kankán! A zene feltétlenül a hétköznapi fogyasztásra szánt: színes, könnyű, kellemes, fülbemászó. Dalszövege ugyanez. Elég egy példát idéznünk a régi operett-dalokból:

Csak az fog fájni majd  
Szívemnek oh juhé!  
Hogy odalent majd  
Nem lesz – kanapé ...

Ennek a banális szövegnek banális dallama úgy megmaradt a közönség hallószervében, hogy ezt szövegestől rögtön örökre sajátjává tette. És az egész estén ki nem fogyott az ilyenekből.

Aztán jött a tánc. Persze nem a kedves, csupa finomság és lendület valcer, vagy a könnyedebb és szökellő polka, vagy a nyugodt quadrille, akár a ropogós mazur ... a frivól kankán kellett akkor. Oh, a kedves kankán, a számtalan, a rengeteg csipkefodorba el-



vesző szemsugárral, a hullámokból ki-ki, azaz hogy inkább fel-fel rugó finom lábak szabados költészete, oh azok a fordulatok, szökkenések, amelyek kétségben hagyják az embert, vajjon táncolnak-e előtte, vagy mulattatnak.

Igen, ez kell a magyarnak... az eddigi színpadi táncok, ahogy azokat Elsler Fanni, Tagliani vagy akár Aranyváry Emilia és a lábszár s a lábujjhegy annyi virtuóza lejtette, a híres cachucha, a délővi bolero, a festői crocovieenne, az eszeveszett tarantella és az a sok egyéb choreographiai csoda – mind eltörpülnek a cancan mellett, valóságos „programm-tánc”-cá lendülnek a színpadon az operett-rajongók szemében.

Ez adja meg az operett diadalának a kulcsát s ez teszi biztossá annak a tervét, aki erre az új műfajra támaszkodik, amikor színházat nyit. Igen, de aki nyersen akarja átvenni azt, amit a francia író, vagy éppen amit a nehézkes német fordító nyújt, az bele fog ütközni a magyar közvéleménybe, amely ha pillanatra el is kábul, talán meg is tántorodik, de hamarosan felocsúdik és akkor előveszi azt a bizonyos korbácsot, amellyel a kalmárokat kiverik a szentélyből.

Az első magyar, aki nem engedte meg magának az elkábulást, még kevésbé a megtántorodást, – Rákosi Jenő volt.

Az ellentállóknak két osztálya van, az egyikbe azok tartoznak, akik kritizálnak és prédikálnak, – ezeknek sokkal kevesebb az eredményük, mint amit megérdemelnének. A másodikba, akiknek megvan az Istentől nyert nagyszerű erejük arra, hogy kritizálás és prédikálás nélkül tudnak cselekedni a jó érdekében és irányában, – s akiknek eredménye egy tisztult, nemes, ideális formája a régi, tisztátlan, nemtelen, felszínes iránynak.

Ez persze csak akkor lehetséges, ha tere van az illetőnek.

Rákosi Jenőnek tért adott erre a fejlődő főváros színház-igénye.

Ezt az igényt mindenki érezte, anélkül, hogy tudta volna, hogy az, amit érez: igény.

Mikor az általa szerkesztett Reformban megjelent egy, a szerkesztőségben megírt, de beküldöttnek hirdetett levél, amelyben egy színházlátogató közli a t. szerkesztőséggel, hogy az Erzsébet-térre ideiglenesnek épített színházban előadás alatt, amikor ott a *Der Bauer als Millionär*-t játszották, ő hallotta a gerendákat ropogni, mire aztán egy városi bizottság vizsgálattal kellemetlenkedett a direktornak, végül be is vonta a játszási engedélyét... akkor a Reform már a közönség öntudatlan igényének adott helyet. A német színészetet ki kellett szorítani a magyar fővárosból. Tényleg kiszorult a német színészet; (a mai utca neveket használva) a Vörösmarty-téren, Erzsébet-téren, Báthory-utcán át kiszorulva, egyre nagyobb zónát adott a Nemzeti Színháznak, de ugyanakkor ezeknek a városrészeknek színházjáró közönségét a Nemzetibe terelte, ahol az utóvégre elégedetlen lett a műsorral, mert a drámakedvelőknek fáj a szívük azokért az estékért, amelyeken a színház népszínműveket és ártatlan operetteket adott s ez utóbbiak kedvelői pedig méltatlankodtak, hogy mily ritkán jutnak jóízű magyar népdalokhoz, kedves, fülbemászó operett-zenéhez, igazi magyar művészekhez: Blahánéhoz, Tamásyhoz . . .

Már megszólalt a nagy elégedetlenség, amit nem lehetett sem vezércikkkel, sem hallgatással elfojtani. Nem is akarta ezt senki, sőt a jelenséget azonnal megértette Pest

egynéhány súlyos szavú és tekintélyű egyénisége; és bár a Népszínház megalapítása nem vág e tanulmány keretébe, nem hallgathatjuk el annak az öt férfiúnak a nevét, aki a színház kérdését, utóbb magát a színházat is tető alá hozta: Steiger Gyula, Tavaszy András, Liphthay Béla báró, Podmaniczky Frigyes báró és Rákosi Jenő voltak, akik megindították a második pesti magyar színház megteremtésének akcióját.

Az agitációt és az országos gyűjtést közvetve Rákosi Jenő vezette Reform című lapja útján, De mint rendesen, az ilyen dolognak megvan a maga odysseája, amin át kell esni, de végre 1875 tavaszán már az akkori Kerepesi- (a mai Rákóczi-) útnak azon a pontján, ahol egy tervezett, de még a kivitelől nagyon messze járó: egyszer majd valamikor építendő nagy-körút azt átmetszendi, – ott felépült az új színház, a Népszínház.

Már ki volt tűzve a megnyitás körülbelüli időpontja, de, hogy ki legyen a megnyitó igazgató, azt még senki sem tudta.

Szemlét tartottak – írja Rákosi – az összes vidéki színigazgatók felett, de nem tudtak olyat találni, akire rá merték volna bízni az új feladatot: megalapítani, megszervezni és vezetni egy fővároshoz méltó színházat a – könnyebb műfajoknak.

Ehhez kellett:

1. *színházi praxis* (fővárosi értelemben ez egynek sem volt),
2. *irodalmi színvonal* (ez még kevesebbnek),
3. *előkelő ízlés* (ez még az utóbbinál is kevesebbnek),
4. *pénz* (ez még lett volna, de az előbbi kellékek nélkül hiába lett volna meg a Rothschild pénze akár ...).

A hiábavaló nagy nyomozás, keresés, kergetés nagy zavart keltett s e zavarból úgy a bizottságot, mint a várost, valamint a színházat Rákosi mentette ki – midőn ajánlkozott direktornak.

Abban az időben direktornak ajánlkozni Pestre, valóban nem volt kicsinység.

Mennyivel tisztultabb művészi felfogás élt akkor itt a közéletben! Még a művészet nem válhatott annyira üzletté, mint azt ma látjuk. A színház és annak vezetése magasabb nemzeti érdekek szolgálatát jelezte, s mint ahogy akkor még a színészt a nemzet napszámosságának tekintették, az igazgatót annak a tisztos valakinek, aki e napszámosságok között előmunkás, aki eshetőleg egy nagyszerű nemzeti diadalért vagy eshetőleg egy dicső anyagi bukásért áldoz erőt, munkát, időt és vagyont.

Rákosi ennek a biztos tudatával szemben nyugodtan vállalta a színház igazgatását, de biztos tudatának alapja egy meglátás, amit még senki sem mert eddig szóvá tenni, ami pedig egy lett volna a hazafiatlansággal és a magyar közönség lebecsülésével. Rákosi már látta, hogy annak az időnek befellegzett a fővárosban, amikor a nemzeti pallérozódás, a dicső honfi-erények hangoztatásával lehetett a lánglelkű honleányokat rábírní, hogy arszlánaikat csalják a theatrumba. Érezte, hogy a hazafiság többé már nem üzlet – sa színház főcélja legyen mulattatni azt, aki megváltotta jegyét az előadásra. Ennek a szívbe-markoló igazságnak programmjával kell az új színházat megtervezni, megnyitni és vezetni.

Ezzel a gondolattal mert Rákosi szerződni a Népszínházi bizottsággal, amelynek elég szellemi biztosítékot nyújtott Rákosi zsenialitása, az a rátermettség, amivel minden dolgát találóan véghezvitte.

Molnár György, aki neves tragikus-színész, sok sikert megért igazgató volt, megvált a Nemzeti Színháztól, – a Népszínház rendezője lett. Érdekes, bár kissé túlságosan bőbeszédű emlékiratának harmadik kötetében (*Világos után*, Arad. 1881.) az igazgatás elvállalásának anyagi történetét – saját magát életének leírásában állandóan „Kántor Gyuszi” néven emlegetve, – a következőképpen mondja el:

Ötven-hatvanezer forint tőkéről beszéltek, mint amennyi nélkül bele sem lehet fogni a vállalatba. Kántor Gyuszi azt mondta Rákosinak, szerezz össze 15 ezer forintot és azzal megcsináljuk az egész dolgot. Rákosi összehozott 12 ezer forintot és ebből elég volt 9 ezer forint is» Kántor Gyuszi hozzátette szellemi tőkáját – – –

Ily viszonyok közt fogott a két férfiú munkájához. Lépésről lépésre, színdarab-ról színdarabra szereztek be mindent újonnan. Az esti órákban ott törték fejőket a Múzeum-kertben, melyet az éhezők, a szerencsétlenek kertjének neveznek – – –

Molnár leírása körülbelül meg is felelhet a valóságnak. Rákosi mesteri *Emlékezéseinek* második kötetében erre enged következtetni akkor, amidőn leírja báró Wenckheim Béla fúziós miniszterelnökkel folytatott párbeszédét.

— De – fordult a báró Rákosihoz – mondja, van-e valami pénze a vállalatához?

— Pénzem, – mondja ő – van *egy kis spórolt* pénzem.

— No hát azt dugja el olyan helyre, ahol maga se találja meg, inkább, mint hogy a színházba temesse.

Ez körülbelül 12 ezer forint lehet, amit Rákosi belevitt a vállalatba, de a báró jóakaró megjegyzése kifejezése annak a bizalomnak, amivel a vállalatot itt eleve megtisztelték.

Rákosi a színház megnyitása előtt le akart számolni egy olyan akadállyal, amely, ha nem is volt veszedelmes, de felettébb kellemetlen. Erről Molnár így ír:

És Rákosinak még nem volt elég ez a teher, elküldé nejét szüleihez, hogy ne legyen honn, mikor egyik szemét operáltatja. „Rettenetes ember vagy – mondta neki Kántor Gyuszi, hogy a népszínházi vállalat mellett, még ily kemény dologra adod a fejedet.” Nem használt semmit, még ezt a kint is ki akarta állani, mielőtt a népszínház megnyílik. – – –

A Gondviselés, a művész orvos szerencséivel járt el! Rákosi ezután, mintha könnyebbült lélekkel és nagyobb kedvvel fogott volna a szervezéshez. Hamar is elkészültek.

Molnár György tapasztalatát, szaktudását, színházalapítási, szervezési gyakorlatát nem szabad lekicsinyelni s bizonyos, hogy Rákosinak e kitűnő színházi szakember nagy szolgálatokat tett, bár együttműködésük alatt mindjárt kezdettől fogva sok ellentétes vélemény kellett valahogyan kiegyenlíteniök.

Akkor persze nem volt akkora „kínálat” színészen, mint manap. A magyar színész, eltekintve Kolozsvár állandó és egy-két város hosszabb idenyű színházának személyzetétől, csak mint vándorszínész élt. A Nemzeti Színház nyugdíjasai között Bártané, Kovácsné, László József, Lendvayné Hivatal Anikó, Szilágyi Pál, Telepy György, Laborfalvy Róza, Udvarhelyi Sándor még éltek, akik a színház 1837-edik évi megnyitásakor a színház tagjai voltak, de szereplő tagjai között azokból persze senki sem volt, de már a második, nem kevésbé jeles együttes szerepelt színpadán. Ebből a fényes társaságból csak azokról lehetett szó a Népszínház társulatának megszervezésekor, akik a színház műsorában a népszínmű és operett színészei voltak: Blaháné Lujza, Tamássi József, Eöry Gusztáv, a fiatal szerelmes színész és V. (Vasvári) Kovács József kardalnok, későbbi jeles epizódszínész, aki itt rendező lett. Ezek 1875 szeptember 30-án váltak meg a Nemzeti Színházától. A társulat többi tagjai a vidéki jelesebb erőkből rekrutálódtak.

Jellemző: a zseni, aki neki egészen idegen pástra vetődik, mennyire a sors által vezetett, miképpen nyerte meg a színház egyik legnagyobb erősségét. Ezt Rákosi így mondja el:

Mikor már be volt fejezve első szervezése a társulatnak, benyit egyszer hozzá egy bort vált képű, nyurga fiatal ember és így szól:

— Solymosi Elek vagyok. Hogyan lehet az, hogy én kimaradtam a Népszínházból?

— Azt bizony én nem tudom – felel Rákosi. – Talán Molnár tudja.

— No már pedig én ki nem maradhatok. Nekem itt kell lennem. És én innen el nem megyek már.

— Kérem, ha kell, akkor mit tehetünk? Mert ha kell akkor muszáj és a dolog el van intézve.

— Rendben van! – feleli ő.

És tényleg el volt intézve, ott maradt és több, mint húsz éven át tagja volt a színháznak és kedvence a fővárosi közönségnek.

A társulatot megszervezte, az adminisztrációt a képzelhető legegyszerűbb formában állította be. Nem voltak igazgatók, pénztári, titkársági, gazdasági személyzet, elég volt egy igazgató, két pénztárnok, meg egy titkár. S így – megindulhatott a nagy munka.

A megnyitás körülményeiről hadd beszéljen ismét Molnár:

Kántor Gyuszi nagy fényvel és pompával szerette volna a Népszínházat megnyitni s a színpad szerkezetét, gépezeteit is bemutatni; 2-3 ezer forintos kiállítású megnyitó előadást tervezett, mely necsak meglepő, de nagyhatású is legyen, hogy aztán ez, meg a pompás új színház iránt való kíváncsiság egy hétig tömött házakat csináljon. Rákosi nem osztotta ezt és Kántor Gyuszi bensejében mélyen elkedvetlenedett, érezni kezdé, hogy ő Rákosinak fölösleges. — — —

A két vezető terve közül nem Molnáré vált valóra.

A megnyitó előadás programját – írja Rákosi – úgy terveztük, hogy legyen egy-egy felvonás mind a műfajokból, melyekből a Népszínház repertoárja állani fog. Egy megfelelő prologus mellett, melynek tartalma legyen a magyar víg múzsa diadala a német Hanswurston, legyen egy kis népszínmű, egy kis operett, egy kis bohózat és egy kis tánc. A prologust írta ifj. Ábrányi Kornél, az operett szövegét Berczik Árpád, zenéjét Huber Károly, a bohózatot Vidra Sipka (ez álnév alatt Rákosi rejtőzött), a népszínművet Erdélyi (József) híres írónk egy *Leánykérő* című kis munkájából (melyet *Villám Bandi, a rengeteg fia* című népies beszélyéből készített énekes népszínművéből Rákosi dolgozott át) egészítettük ki.

Játékrendünk számára készletben volt a megnyitó előadás, *Dunanan apó* operetté, *Az ördög párnája*, Tóth Kálmán utolsó színműve, a *Képzelt beteg* Moliéretől, Tóth Ede *Kintornás családja* és a Nemzeti Színházról átvett népszínműpályázat, melytől reméltük, hogy egy-két darabot fogunk kapni. És azután ahogy a régi népszínműveket egymásután be tudjuk illeszteni repertoárunkba.

A megnyitó előadásnak – nem volt sikere.

Jelen volt a király és mindenki, akinek egy ilyen *nagy ünnepen* jelen kellett lennie. Mert valóban nagy ünnep volt az, amikor megérte Pest városa, hogy a magyar Tháliának egy második háza is lehetett. Ez a világ minden más városában kis házi ünnepség lett volna, de Pesten nem. Házi ünnep lett volna huszonöt-harminc évvel ennekelölte egy új német színház megnyitása, de a németiségétől minden nyomások, kényszerítések, felsőbb és legfelsőbb kívánalmak dacára való szabadulás leghatalmasabb megnyilvánulásaként ünnepelt ezen színházmegegyezés valóban nagy volt.

Hogy ez ünnep tündéri lámpafénye kigyulladhatott, ez nagymértékben Rákosi érdeme és egyszersmind Rákosi jelentőségének kifejezése. De ez az ünnep – dacára ama tündéri lámpafénynek – alaposan homályba borult. . . Sok magyar hibája volt az ünnepi estnek s a császár-király úgy ment el az előadásról, hogy nem mondta a hagyományos, szállóigévé vált szavakat:

– Nagyon szép volt, nagyon meg vagyok elégedve ...

Nem volt szép és nem volt megegyedve, s másnap általános volt a felhördülés, sőt a színházi bizottság elnöke, báró Lipthay Béla némi habozás után azt találta mondani, hogy tán jó volna, ha Rákosi lemondana. Amire Rákosi azt felelte:

– Nem, báró úr, én innen önként csak diadallal megyek el és nem volt még színház a világon, melynek első előadása sikerült volna!

Rákosinak itt is igaza lett. Az első előadások az alig látogatott színház csekély közönsége előtt is buktak és ez a szomorúság egyre jobban ráterpeszkedik a színházra, mígnem eljön a Nemzetitől a minden színházak üdvöskéje – Blaháné, amidőn a nemzeti gondolat és érzés a népszínműben s a nyugati esprit és chic az operettben a Népszínháznak meghozza azt a diadalt, amelyet igazgatója fentebbi nyilatkozatában már bejelentett.

Ezt a diadalt valósággal meg is érdemelte.

Az igazi direktor publikumot, színészgárdát és primadonnát teremt.

A publikumot, – hogy jó katechetánktól vett kifejezéssel éljünk, – a maga szín-

háza képeire teremti. Jó, komoly, művészi színház jó, komoly, művészetkedvelő közönséget csinál, amelyiknek hite van a színházban és irányában, s ha a színház nem változik, akkor a közönség sem fog változni, mert a közönség változását mindig megelőzi a színház változása.

Hogy a közönség mennyire egy a színházzal, azt különösen tapasztalhatta a régi Népszínház. A város polgárainak igazi színházbarát-rétege a Népszínház küzdelmes első napjai múltán mindjárt törzslátogatóvá változott. S hogy azzá lett, az Rákosi célja és érdeme.

A színház gárdájának is a direktor a megteremtője.

Erős, kitartó, lelkes, önfeláldozó gárdát csak erős, kitartó, lelkes, önfeláldozó direktor hozhat össze és tarthat fenn. Ez a gárda aztán egyformán a színházé, a közönségé és a direktoré. Viharok jöhetnek, rengések zavarhatják meg a színház csendes, munkás életét, de a gárda akkor sem adja meg magát, ha élén látja a direktorát. Ilyen gárdát teremtett Rákosi a Népszínház számára.

És a primadonna. Álljunk meg egy pillanatra ennél a szónál. Csináljunk egy kis különbséget a primadonna és a sztár között. Ki hallotta akkor ezt a szót: sztár, és ki tudott akkor a színházban sztároskodni? Amikor a primadonna pillanatnyi szeszélyének egy direktori szó, vagy még inkább egy direktori hallgatás végét tudta vetni. Amikor a primadonna kocsijából, ha este ki is fogta a közönség a lovakat, másnap délelőtt a próbán a direktor egykedvűen leszerelte a túlkövetelő primadonnát.

– Egyetlen csak az Isten, mindennek van párja, mása, helyettese, utódja . . .

Ha csak ennyit mondott, a primadonna abban a percben észretért és vége volt az affaire-nek.

Hát még ha a direktor mit sem szólt és megfordult, felment az irodába s órával a kezében várta annak a félórának az elmúlását, amelyik után halk kopogtatással beállított a primadonna és azt mondta:

– Igaza volt, igazgató úr!

Persze, ehhez is igazgató kell, igazgató, akinek a *sic volo, sic jubeo*-ja nem feltolakodás a mindenség fölébe, hanem őszinte, tudatos, céltudatos, ellentmondást nem tűrő és mindig szerető szó . . .

Rákosi volt, aki a Népszínháznak az igazi primadonnákat megteremtette. Blahánét már mint primadonnát kapta a Nemzeti Színháztól, de ott voltak a többiek.

Ő maga mondta el, hogy lett a magyar művészetnek csillaga az a kis színésznőcske, aki mint a nagy Szigligeti fiának színésznő-felesége a vidéken primadonna volt. . .

A Népszínház megnyitásának félszázados ünnepét ülte 1925-ben a székesfőváros. Az ünnepi előadás bevezetőjét Rákosi Jenő mondta. Az az isteni készületlenség, ami minden beszédének csodálatos frisséget, fordulatosságot, elevenséget adott, ebben a beszédében is ragyogott. Elmondta, mit és miként teremtett akkor, amikor megcsinálta az új Budapest második színházát... Többek között ezt mondta:

– Hírét hallottam, hogy Kecskeméten egy kis nő játszik primadonna-szerepeket Szőke, fitos kis teremtés, aki a kecskeméti művészet egén csillag. Lementem, megnéztem felhoztam. Első szerepéül a *Cornevillei harangok* pompás kis cselédleányát, Serpolette

adtam neki. Az első próba előtt eljátszottam előtte szerepét, aztán jött a bemutató és azon az estén a kis vidéki színésznőből lett az egyetlen Pálmay!

Így teremtődött az a primadonna, aki ma sem tud Rákosiról könnyek nélkül beszélni. A Serpolette volt az első lépése, amelyet Rákosi kezét tartva, tett a pesti színpadon és a Magdolna volt az utolsó, amit az ő szellemi adományából játszhatott. Magdolna, akit senki sem akart eljátszani, hiszen a paraszt-tragédia végén mint fogatlan vén anyó lép ki a színre, amit nem hajlandó magából egy fiatal művésznő sem formálni. De Rákosiért a pazar szépségű, „isteni Ilka” ezt is megtette. És nem vesztett rajta. A közönség és a kritika egyszerre egy drámai hősnőt köszöntött benne; aki eddig az operettek könnyű, lenge kis hősnőivel varázsolta el a színházközönséget fenn és alant, most egyszerre azzá lett, aki mindenre kitűnő.

Az isteni adomány, a tehetség után ez – Rákosi érdeme. Így dolgozni – megint ismételní kell – csak a zseni tud.

Így teremtett hát a zseni a maga számára publikumot, gárdát és primadonnát – nem egyet!

Ha meg akarjuk figyelni, miképpen gondolkodik egy nagy körültekintésű, komoly színigazgató, hallgassuk meg, mit mondott az alig egy esztendő óta direktor Rákosi nagy koncepciójú főrendezőjének, Molnár Györgynek, mikor az meg akarta hozatni Paris legszenzációsabb Offenbach-látványosságát, a *Le docteur Oz*-ot, amit Rákosi hazard-játéknak nézett:

– Nézd, Gyuri, – beszéljünk egyszer komolyan a párisi új operetről. De vegyél kérlek ceruzát is a kezedbe . . .

És elszámlálta neki, hogy a kiállítás ennyibe, a napi költség ennyibe kerül, a színház pedig ennyit meg ennyit tud a legjobb átlagban bevenni.

— Mert már te – folytatta, – Blahánét is beletennéd. Nekem a kiállítási darab arra is való, hogy Blahánét pihentessem, ne mutogassam egy darabig, hogy azután annál kelendőbb legyen.

— Tegyük fel például, hogy elő tudjuk a darabot adni párszor. Most nézd meg a bevételeket és konstataáld, hogy ebben a legjobb esetben, a leoptimisztikusabb számítás szerint – olvasd le a számot, – mennyit fizetünk rá a dicsőségre? Az egyik kérdés ezután az, hogy miből fizetjük ezt? A másik kérdés ezután az, hogy mit adunk a közönségnek ezután? Ne kalkulálj kérlek Paris világvárosára, ahol ötvenszer, százszor adnak egy darabot, mikor buknek és kétszázszor és ötszázszor, ha sikerül a dolog. Mi Pesten vagyunk, nekünk pesti mértékkel kell élnünk. Mi nem hazardírozhatunk, nekünk nemzeti misszióknak van, nekünk élnünk, győznünk kell. Nekünk a pesti publikumot nem a párizsei holdvilág számára kell meghódítanunk, hanem a magyar művészet számára. Nekünk a németet kell innen kipusztítanunk és nem szabad megkockáztatnunk, hogy mielőtt ezt elérnénk, magunk pusztuljunk ki.

Így beszél az új színházigazgató, – ha zseni. A hétköznapi igazgató kapva-kapott volna a párizsi újdonságon és elkápráztatva a világ fővárosának színházi eredményétől – beletántorodott volna abba, amiből Rákosi ki akarta ábrándítani a régi színigazgató társát és barátját.

Így vezette a színházat az örök Scyllák és Charybdisek között s megfeszített idegekkel és megfeszített áldozatkészséggel őrizte meg színháza reputációját.

A Nemzeti Színház pozíciójánál fogva persze felül állt minden kétségen, hogy ne fizetne idején minden számlát, de a többi pesti színház – azok a kérész-életű, kisebb-nagyobb színházak, kinnal szülőtt próbálkozások, amelyek az utóbbi tíz-tizenöt esztendőben a pesti kereskedők és szállítók megrendelői voltak, – bizony nem sok bizalomra szolgáltak rá, úgy, hogy a pesti kereskedők az új színház megrendeléseinek elfogadását kezeken meztartadták. Csak akkor, amikor bizonyossá lett, hogy az új Népszínház készpénzzel, pontosan fizet, lett a színháznak becsülete a város kereskedő-társadalma egy tekintélyes részének körében.

Azután még egy nagy ereje volt Rákosi igazgatónak: a puritán egyszerűsége. Ő nem bírt azzal az általános direktortulajdonsággal, hogy az igazgató köteles urat játszani. Ő nem magának élt, de a színházának, iszonyúan dolgozott, kegyetlen szerényen és takarékosan élt. Amit keresett, nem magára, de a színházra költötte, neki a színház nem jövedelmező vállalat, hanem hazafias misszió. Ő – mint mondta, – egy felsőbbrendű eszme katonájának tartotta magát, az úttörők, az apostolok utódának, – nem úr volt, hanem napszámos.

Ilyen gondolkozás mellett aztán erősödhetett a Népszínház.

Erősödött is. A vidéken tengődő kisebb-nagyobb társulatok alig élni tudó apró senkjeit felkutatta és felhozta színházába, ahol azokból csillagok lettek. írókat teremtett elő, akik áthatva a színház vezérlő nemzeti gondolatától, olyanokká lettek, akiknek neve körül elhalványulni soha sem fog a magyar glória. A színház és általa az irodalom irányt szabott, amely kisugárzott és az egész nemzeti színészetet megaranyozta, mert míg a vidék látta el művészekkel a Népszínházat, ez új szellemmel, ízléssel nemesíté a vidéki színészetet. A főváros közönségét egy egészen más, egy eddig nem ismert közvetlenségű műélvezésre, mulatásra és sírásra tanította meg.

A direktor Rákosi élelátása volt a színház minden mozzanatának titka; a közönség igénye s a színház érdekétől nyert irányítást. Maga nézett minden után, maga tervezett, határozott és ellenőrzött mindent s hogy milyen mélyrelátó volt mindenben, példázza az is, hogy ő volt az, aki a bemutatóknak péntekre való kitűzését kieszelte és rendszerbe hozta, mert amint megvan a bemutatónak a maga közönsége, éppen úgy megvan az ünnepet megelőző napnak: a szombatnak s az ünnepnapnak, a vasárnapnak is a maga közönsége. Hogy a pénteki bemutatók általánosságban mennyire beváltak, mutatják a mai színházi műsorok.

Persze, a mindent tudó és magára vállaló Rákosi, hamarosan áttette munkaterét az igazgatói irodából a – színpadra.

Molnár György, – a mindig elégedetlen, – megvált a színházról és ki más lett volna a rendező, mint maga az igazgató. Akkor még nem tanulták a rendezést a rendezők, de tudták. Tudta ő is. Úgy tudta, hogy maga volt az egész társulata, hősszerelmes, intrikus, bonvivánt, komikus volt, sőt volt hősnő, naiva, komika is, ha kellett, mert a próbákon a bizonytalanságban tapogatózó színészenek – ő játszotta el a szerepét, hogy annak irányt, gondolatot, hangulatot adjon.

Íme, ilyen volt Rákosi Jenő, a színházigazgató. Igazgató, szerző, rendező és színész



egy személyben. Az az alkotás, amely 1875 október 15-étől 1908 június 30-áig a magyar nemzeti színművészetnek és Budapestnek legintenzívebben ható magyarosító és legközvetlenebb kultúrtényezője volt, – az alatt a hat esztendő alatt, amíg ő ült igazgatói székében – a legnehezebb idejét élte át.

Meg kellett mutatni, hogy tényleg szükség van már az ország fővárosában a második magyar színházra. Meg kellett teremteni. Szervezni kellett egy nagyvároshoz méltó szintársulatot, mely a régi kifejezés szerint „dal- és színjátszó” legyen. Kellett műsort és írókat elővarázsolni. Kellett jó előadásokat „kihozni”. És a mi fő – meg kellett élni: meg kellett élni a színháznak először és másodszer mindenkinek, aki a színházba bekapcsolódott.

Sok „kell”, ha azt mindenekfelett egy embernek *kell* megcsinálnia.

Igaz, a tehetség mindent megtanul, de a zseni mindent tud. Így történhetett, hogy a Népszínház kezdő igazgatója, már mint kész igazgató állott színházának élére. Azután a tehetség forma, míg a zsenialitás maga az anyag s így mindent megelőz, amit amaz keresni kénytelen. És a zseni a biztosság és türelem, mely az eredmény tudatával cselekszik. A zseni csodagyerek, apja az ész, anyja a szív, s ha az ész és szív együtt vannak, mi hiányzik akkor?

Rákosi hat esztendeig (1875 október 15-től 1881 október 15-ig) tartott igazgatóságának nagy eredményei között ott van a magyar színészet mai internacionális jelentősége. A Népszínház és igazgatása, a színésztanítás, nevelés és irányítás, a drámaírás és bírálás, nem maradt nyomtalanul a magyar színészetben. A mai színészet: a múlt megújítása, a régi tradíciók szent tiszteletével megalkotott új szellem. Mindezekben benne van a Népszínház és benne van Rákosi Jenő hatása.

A Népszínház első lustrumának igazgatója kitűnő tanulmány volna egy pszichológus számára. A lángész, amikor nem a fellegeken úszik, hanem a földön jár, nem ábrándok színes buborékai után kapkod, hanem az életet keresi és a megélést megtalálja s amikor nem arra példa, hogy szent-e vagy őrült, hanem arra, hogy teremtő, cselekvő, alkotó ember, aki tudatosan csinál a mából alapot a jövőnek.